

Erazmo Handel, *Sjećanja*, prevela **Vlasta Švo-ger**, priredio **Marko Trogrlić**. Zagreb: Dom i svijet, 2007., 165 str.

Objavljivanje memoara dalmatinskog namjesnika Erazma Handela (1902-1905) pod nazivom *Sjećanja*, koje je u bečkom *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* pronašao, priredio i opremio splitski profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Marko Trogrlić, predstavlja višestruki doprinos hrvatskoj povijesnoj znanosti. Premda je razdoblje Druge austrijske uprave u Dalmaciji (1814-1918) privuklo razmjerno mnogo znanstvenika, tijekom posljednjih desetljeća osjeća se zamor uslijed nedostatka svježih arhivskih informacija pristiglih iz središnjih bečkih institucija. Pojava Handelovih memoara u tečnom prijevodu Vlaste Švo-ger pruža svježe i originalno polazište za kvalitetan iskorak u introspekciju austrijske uprave u Dalmaciji koja dolazi iz pera njena prvog čovjeka. Marko Trogrlić opremio je bogat Handelov tekst prikladnim podnaslovima i što je posebno dragocjeno, popratio bilješkama s biografskim podacima više od stotinu imena osoba koje je Handel tijekom svog života osobno susretao ili pak imao potrebu spomenuti, čime je naša povijesna znanost ujedno dobila nezaobilazni *Who is who* posljednjih desetljeća Monarhije.

Izlazak Handelovih memoara ima višestruku važnost za široku, posebice znanstvenu javnost. Nakon cijele galerije vojnih namjesnika - najviših predstavnika bečke središnjice u njezinoj najjužnijoj pokrajini - Handel je njen prvi civilni namjesnik. Događaji koji su se zbili za njegova mandata, tzv. "politika novog kursa" i "namjesnička afera", simbolično su označili okretanje Dalmacije od Beča i obilježeni su u povijesti pokrajine kao Handelovo doba. *Sjećanja* donose perspektivu kompetentnog i upućenog stranca lišena nacionalno-romantičarske misije i vizure, pobornika austrijske državne misli koji vlastitom biografijom predstavlja atmosferu Monarhije u cjelini. Pružaju nam dubok uvid u strukturu i stanje duha središnjih i lokalnih institucija Monarhije zahvaćene vihorom nacionalnog sazrijevanja, opasnog kako za njen duh tako i za sam opstanak.

Namjesnik, "inače čovjek dobronamjeran", kako će zapisati njegov politički oponent Ante Trumbić, rodio se 1860. godine u dvorcu Mirskofen u Donjoj Bavarskoj, od c. k. namjesničkog tajnika Sigmunda baruna von Handela, kasnije namjesničkog savjetnika i zastupnika u Carevinskom vijeću, i grofice Amélie, rođene Deroy. Odrastao u obitelji čiji su preci tradicionalno djelovali u državnoj službi, počeo je karijeru u važnim tijelima razgranate austrijske uprave da bi došao do najodgovornijih službi u njezinoj središnjici.

Poliglotski karakter ugledne i Monarhiji odane obitelji iz koje je ponio zaoštrenu svijest o austrijanstvu, pojam države i austrijske državne misli, otvorio je austrijskom Nijemcu vrata Terezijanske akademije u Beču, u koju je stupio 1872. godine usmjerivši se prema studiju prava i uprave. U prestižnoj akademiji odmah je došao u doticaj sa studentima koji su odrasli u drugim tradicijama i okolnostima. U domu očeva prijatelja, baruna Adolfa Kriegs-Aua, susretao je za školovanja kardinala Haynalda, ugarskog ministra predsjednika Kolomana von Tiszu, i brojne druge uglednike - ministarske savjetnike, odjelne predstojnike i poslanike. Iz poteklih rasprava za stolom stekao je mišljenje da su velike i dominantne ideologije: liberalizam, konzervativizam, apsolutizam i demokracija pojave čiji se sadržaji i granice višestruko mijenjaju i zadiru jedne u druge, te čije su vrijednosti ograničene vremenski i prostorno. Zaznao je našao nemogućim svrstati vlastito mišljenje u neku od političkih doktrina, pri čemu su njegovo nacionalno osjećanje i mišljenje ustuknuli pred pojmom države i austrijske državne misli.

Dana 7. kolovoza 1882. godine stupio je u službu kao koncipijent pri političkoj upravi u Trstu i Primorju, zapljusnutih valovima iredentizma čija je najočitija manifestacija pokušaj atentata Oberdana, Ragose i drugova prigodom otvaranja izložbe nadvojvode Karla Ludwiga koja je slavila petstotu obljetnicu ujedinjenja Trsta s Austrijom. Osvjedočen u novoj sredini o dubokim političkim, nacionalnim i upravno-tehničkim nedostacima austrijske uprave, gradio je svijest i praktična rješenja o prijeko-

potrebi njezine reforme, na što je lojalna austrijskog Nijemca poticala i čitava vojska općinskih službenika i drugih namještenika koja je manje ili više očigledno iskazivala iredentističko uvjerenje.

U ožujku 1883. godine premješten je u Kotarsko poglavarstvo u Pulu, a u srpnju 1883. u Kotarsko poglavarstvo u Pazinu, gdje se osvjedočio o nacionalnom razvoju istarskih Slavena koji je podržavao, jer mu se činio nezaustavljiv proces u ustavnom uređenju koji se, za razliku od talijanskog, mogao zadržati u okvirima austrijske državne misli. U Istri su Talijani predstavljali većinu stanovništva, držali sve mandate u Carevinskom vijeću i gotovo sve u Zemaljskom saboru. Siromašno hrvatsko i slovensko seosko stanovništvo još nije uspjelo izgraditi srednji sloj. Pismena komunikacija autonomnih i državnih organa, te sudova s privatnim strankama, odvijala se isključivo na talijanskom jeziku, tako da je slavenski seljak bio upućen na posredovanje odvjetnika ili nekog pisarčića. Prema vlastitim riječima, Slavene je podržavao u borbi ne zbog simpatije ili antipatije prema talijanstvu, nego zbog osjećaja zakonitosti, kako u provođenju izbora, tako i u respektu prema njihovim jezičnim pravima pred službenim organima. Poučen iskustvom na istarskom terenu, osjetio je potrebu upozoriti na nametnutu i neistinitu fikciju da je istočna obala Jadrana talijanska, koja se u novom političkom centru provlačila još od Bečkog kongresa. Jednako tako, predbacio je južnoslavenskom pokretu da će ugrožavanjem strukture Monarhije otvoriti jadransko pitanje. Jednima i drugima je proročanski dobio: "Sami ste učinili, sami ste odgovorni!"

U travnju 1887. godine pozvan je na službu u bečko Ministarstvo unutarnjih poslova i dodijeljen Zemaljskom odjelu za Dalmaciju, Primorje, Kranjsku i Tirol, a potom od 1890. godine Prezidijskom uredu. U središnjoj upravi prijestolnice cijenio je tadašnju politiku grofa Taffea, za kojega je držao da je od petnaest austrijskih šefova kabineta čiju je vladavinu doživio, jedini, uz kasnije dr. von Koerbera, posjedovao državnički kalibar, da je doista politički razmišljao i znao djelovati na području

parlamentarne politike i nacionalnih sukoba. Smatrao je da prilagodljiv, gibak, nikad sirov, ali dovoljno snažan Taffee pristaje austrijskim prilikama kao rukavica ruci.

U jesen 1896. godine preuzeo je, kao odjelni savjetnik, vođenje novoosnovanog odjela kojemu su dodijeljeni poslovi izbora za Carevinsko vijeće i Zemaljske sabore. U novoj službi zaokupili su ga pregovori o projektu romansko-tirolske autonomije, u kojemu je prepoznao uvod u državno-pravnu podjelu Monarhije. Smatrao je da bi stvaranje nove talijanske političke tvorevine u Tirolu s odvojenim teritorijem prema mjerilu narodne različitosti pripremljeno plijen požudnom iredentizmu i pokrenulo pokret za preoblikovanje povijesno nastalih krunovina u nacionalno razdvojene skupine zemalja. U jednoj nacionalno miješanoj krunovini nacionalno razdvajanje nije smatrao mogućim. Za njega je podjela prema nacionalnoj cezuri predstavljala direktno negiranje austrijske državne ideje i poziv na nasilje. Pokrajinski partikularizam krunovinskih zemalja, koji se opirao nacionalnim integracijama, cijenio je kao vrijedno poveznno sredstvo koje povezuje čak i zavađene narode pojedinih zemalja i u određenoj mjeri nadomješta državni patriotizam.

U skladu sa svojim dosljednim političkim *credom*, za Handela se svaki politički razvoj i dalje mogao kretati samo u pravcu očuvanja historijsko-političkih individualnosti. Smatrao je da bi pregrupiranje historijskih krunovina u nove državne tvorevine više ili manje nasilno raskinulo gospodarske, društvene i pravne veze, te donijelo slabljenje navedenih dijelova i državne cjeline. Pluralna monarhija, bez savezne vlasti i s carevinskim parlamentom iznad pojedinih država-sastavnica, bila bi nesposobna oblikovati jedinstvenu državnu težnju, a stoga i svaku zajedničku političku akciju.

Imenovanje za dalmatinskog namjesnika u ožujku 1902. godine dočakao je kao izazov stavljen pred prvog civilnog upravitelja zemlje. Institucija vojnog namjesnika činila mu se opravdana do trenutka okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, jer je susjedna zemlja iziskivala neprestano vojno osiguranje granice prema Osmanskom Carstvu. Ipak, već od početka

šezdesetih godina 19. stoljeća institucija vojnog namjesnika došla je u suprotnost s razvojem političkih i administrativnih ustanova. jer su vojni namjesnici pokrajine slabo marili za napatke civilne vlasti u Beču.

Handel ocrtava žalosne gospodarske prilike zemlje: siromaštvo, gladovanje, lihvarjenje i nedostojne stambene prilike. U jednoj od najkraćih, ujedno najboljih sinteza mletačke uprave u Dalmaciji ikad napisanoj, konstatira da se Venecija kao prava trgovačka republika slabo brinula za gospodarske i kulturne prilike seoskog stanovništva, zadovoljna što u obalnim gradovima posjeduje trgovišta i uporišta za svoju flotu i što iz divljih, napola barbarskih, ali očvrsljelih i hrabrih stanovnika sela novači vojnike za svoje plaćeničke čete. Glede javne uprave, održana mletačka predodžba stanovništva držala je da su javne službe korisna prava, čiji prihodi i prednosti nipošto ne trebaju biti iscrpljeni službenim приходima od plaće. Zapaža da je unatoč iskazanoj nacionalnoj svijesti, pokrajinskom ili lokalnom patriotizmu, posvuda izražen nedostatak stvarnog zanimanja i istinskog osjećaja zajedništva. Dalmatinski se javni život iscrpljuje u strastvenim stranačkim borbama, koje su najčešće stopljene s osobnim interesima i koje ostavljaju mnogo slobodnog prostora intrigama, strasti za proganjanjem i osvetoljubivosti. Kod činovništva je prečesto prisutno samo formalno ispunjavanje dužnosti, umjesto savjesne i moralne ozbiljnosti. Časnu je iznimku za Handela predstavljala tradicija Dubrovačke Republike s njezinim jasnim tragovima razborite, stroge, ali ipak očinske skrbi za dobrobit onih kojima se vlada, te osjećajem zajedništva koji je onoj maloj državnjoj zajednici omogućio razvoj u vrlo značajno političko i kulturno istočnojadransko središte.

Naveo je da je tijekom 19. stoljeća Dalmacija usrećena slobodnim institucijama poput predstavničkog sustava, općinske i zemaljske autonomije, porotnog sudstva, slobode tiska, slobode udruživanja i okupljanja, za koje u moralnom smislu još nipošto nije bila zrela. Prakticiranje tih prerano i iznenada danih sloboda nije, po njemu, uzdignulo duh ljudi, nego je osobnim stranačkim strastima, oslobođenima uzda snažne

državne vlasti, omogućilo rasplamsavanje u još žešće borbe koje su potkapale moral. Prosvijećeni apsolutizam, kojim je nekoć s bezobzirnom energijom krenuo maršal Marmont i kakvim je na sličan način u okupiranim zemljama vladao i Benjamin von Kállay, činio mu se prikladnim, premda neostvarivim rješenjem.

U opisu dalmatinske političke stvarnosti slikovit je i uspješan u prikazu dalmatinske povijesti kad se austrijski pedantno upušta u procjenu djelovanja dalmatinskih namjesnika za Prve austrijske uprave, zatim francuskih prosvjetitelja i upravitelja: Marmonta i Dandola i konačno, austrijskih namjesnika Druge uprave: Jelačića, Mamule, Rodića i Jovanovića. Njegov dragocjeni pogled "odozgo" ublažava nedostatak hrvatske historiografije, koja Monarhiju promatra iz lokalne perspektive zastoja nacionalno-integracijskog i gospodarsko-modernizacijskog procesa, bez uvida u bečku perspektivu i komparativnu analizu situacije u odnosu na ostale austrijske krunovine. Dragocjen je u prikazu dinamike dalmatinskog nacionalnog preporoda, koji precizno analizira, videći u njemu glavnu opasnost i razlog svoga pada. Ocjenjuje dostignuća narodnog preporoda, sukobe Narodne stranke i pravaša s autonomašima i austrijskim autoritetima, osobito oko jezične politike, važnog integrativnog instrumenta centralizacije.

Zadržava se na kulturnoj i političkoj prevlasti talijanskog elementa, ali i na hrvatskom historijskom opravdanju "državnopravnog zahtjeva" koji Dalmaciju promatra kao integralni dio krune sv. Stjepana. Handelu "historijsko opravdanje" "državnopravnog" zahtjeva za sjeđinjenjem Dalmacije s Hrvatskom stoji na slabašnim temeljima. Upozorava da car Franjo, kada je 1797. godine naslijedio Veneciju u njezinu četiristogodišnjem vladanju Dalmacijom, tu pokrajinu nije stekao u svojstvu nositelja krune sv. Stjepana, odnosno kao nasljednik ugarsko-hrvatskih kraljeva, nego je potpala pod "austrijsku dinastiju" kao ođteta za Napoleonovo prisvajanje austrijske Belgije i Milana. Dalmacijom je mogao raspolagati kako je želio, nije ju priključio svojim zemljama krune sv. Stjepana, nego ju je podložio središnjim državnim organima postavljenim za nasljedne

pokrajine. Za Handela je mišljenje da Dalmacija pravno pripada kruni sv. Stjepana "pseudo-historijska sablast" koja služi kako mađarskom imperijalizmu tako i južnoslavenskom nacionalnom pokretu.

Navodi da su prethodni namjesnici, barun Rodić, podmaršal barun Jovanović, von Blažević i barun David pomagali slavenski nacionalni pokret, koji se 1880-ih godina rascijepio po vjerskom ključu. Jugoslavenska propaganda nastojala ga je za njegova vremena stopiti u jedinstvenu naciju po jezičnom ključu. Po Handelu je južnoslavenski program proizlazio iz političke taktike, pri čemu je sumnjao da će u dogledno vrijeme prodrijeti u osjećaje čak i obrazovnih slojeva, a kamoli širokih masa. Rastao je uz potporu Rusije i sila Antante. Tijekom Svjetskog rata se širio, premda je, po njegovoj ocjeni, odnos hrvatstva prema srpstvu počivao na uzajamnoj neiskrenosti; svaka se nacionalna skupina nadala da će u ujedinjenom južnoslavenskom carstvu postati vladajućom.

Austro-ugarsku nagodbu je držao štetnom za hrvatski narod kao cjelinu, promatrano s nacionalnog, a osobito s gospodarskog stajališta. Položaj Hrvata prema Nagodbi ocijenio je toliko nepovoljnim da bi bilo neplodno suzbijati njihove zahtjeve za promjenom. Premda je napisao da bi hrvatski nacionalni pokret, isključivo kao velikohrvatski a ne velikojužnoslavenski, trebalo zadržati u okvirima Monarhije i njezinih političkih interesa i da bi zadovoljavanje nacionalnih aspiracija Hrvata osiguralo austrijskoj državi u budućnosti gospodarsko jedinstvo s tim zemljama i slobodan put na Balkan, odan nagodbenom okviru nije ponudio rješenje hrvatskog pitanja, svjestan težine mađarskog utjecaja.

Kao dalmatinski namjesnik stajao je čvrsto na liniji politike Koerberove vlade koja je pokušavala prenuti nezainteresirane bečke krugove za oporavak pokrajine, ali i dalje bez suvisle gospodarske politike. Kada je Dalmatinski sabor u ljeto 1902. godine uputio caru adresu, čija se politička poanta nalazila u rečenici u kojoj se car moli da ukine neodređenost državnopravnog položaja Dalmacije stvorenu Veljačkim patentom 1861. godine tako što bi se sve zemlje Monarhije u kojima žive Hrvati ujedinile

u "posebnu državnu tvorevinu u sklopu cjelovite Monarhije", odgovor na adresu nikada nije stigao. Premda je prema adresi bio pasivan, Handel je u *Sjećanjima* podcrtao da se nipošto nije tražilo priključenje pokrajine Hrvatskoj, koja bi ostala u državnom savezu s Ugarskom, nego se težilo zamjeni dualizma - trijalizmom. Smatrao je da nova gospodarska ofanziva Beča prema Dalmaciji ne obećava uspjeh, jer pojačano opterećuje pokrajinski proračun u korist državnog, dok Dalmacija nije u stanju snositi ni troškove pučkog školstva.

Sljedeće, burne 1903. godine Dalmacija je sva u pokretu obilježenom Trumbićevim govorom u pokrajinskom saboru, izrečenom u studenom, u kojemu je optužio Austriju da je iznevjerila male narode koji su u njenom krilu tražili zakrilje. Premda je dolazak Handela trebao označiti "novu eru" u austrijskoj pokrajini, razdoblje je obilježila "namjesnička afera" u kojoj se našao kao glavni protagonist u igri novih političkih silnica u pokrajini. Inauguralnim govorom otvorio je 38. zasjedanje Dalmatinskog sabora od 19. listopada do 12. studenog 1903. godine, obilježenog atmosferom političke napetosti zbog krvoprolića u Gradanskoj Hrvatskoj, protumađarskim demonstracijama u pokrajini i uskrati, potkraj svibnja 1903. godine, kraljeve audijencije hrvatskom zastupstvu. Sve je to otvorilo novu fazu u političkim odnosima na jugu Monarhije, što će se konačno profilirati pod zajedničkim imenom protuaustrijske politike "novog kursa". Handel je u navedenom izlaganju uputio pokrajinu na pojačanu gospodarsku autonomnost, iznio prijedlog jezične reforme u državnim organima, u kojoj je, doduše, više mjesta ustupio hrvatskom jeziku nauštrb talijanskoga, ali je istovremeno pokušao uvući njemački jezik kojemu, prema Trumbićevim riječima, u Dalmaciji "nema ni traga".

Sljedeće, 1904. godine u navedenoj atmosferi zahlađenih odnosa Beča i njegove južne pokrajine izbila je "namjesnička afera" potaknuta provokativnim naslovom članka "Njemačka kolonija", koji je u srpnju u dva nastavka objavio zadarski *Narodni list*. Dok se u prvom dijelu članka, potkrepljujući statističkim podacima, ukazivalo na povećanje broja njemačkih

činovnika u dalmatinskim administrativno-upravnim službama, u drugom su navedeni podaci iz kojih je proizlazilo da su domaći činovnici u istim službama u nepravdom i zapostavljenom položaju. Sadržaj članka naveo je namjesnika Handela da provede interni disciplinski postupak protiv nekolicine službenika u Namjesništvu, optuživši ih da su napisali, ili barem dali podatke za spomenuti članak, s upozorenjem da je to u suprotnosti sa službenom diskrecijom i uz prijetnju da će biti kažnjeni. Na odgovornost pozvani službenici branili su se izjavljujući da o tome ništa ne znaju te da to mogu potvrditi jedino svojom časnom riječi, na što je Handel, prema tumačenju koje se kasnije diljem pokrajine munjevito proširilo, uzvratio da "časna riječ u Dalmaciji ne znači mnogo". To je pokrenulo aferu koja će, osobito tijekom kolovoza 1904., buknući iz oštih, ponajprije novinskih napada na dalmatinskog namjesnika zbog njegovih "nekoliko krupnih izjava na adresu dalmatinske poštene riječi". Budući da Namjesnik ne drži do časne riječi Dalmatinaca, on zapravo omalovažava i vrijeđa cijelu pokrajinu koju bi trebao zastupati.

Kao glavni i odgovorni urednik *Narodnog lista*, Biankini se našao u prvom borbenom redu protiv Namjesnika. O svemu je pak prvi progovorio Supilov riječki *Novi list*. Pod pritiskom javnosti čak je i Koerberova Vlada morala reagirati, nalažući unutarnju disciplinsku istragu, čije je vodstvo bilo povjereno domaćem čovjeku Niki Nardeliju. Pred njim su svoje iskaze dali kako Namjesnik i spomenuti službenici Namjesništva, tako pak i svjedoci njihovih razgovora. Odluka ministra predsjednika, koja je zatim uslijedila donijela je kompromisno rješenje: oslobodila je Namjesnika i činovnike odgovornosti obrazlažući cijelu stvar nespornom do kojega je došlo zbog slabog vladanja njemačkim jezikom dotičnih činovnika te stoga krivog shvaćanja Namjesnikovih riječi.

No situacija se ovakvim okončanjem nije smirila. U bečko Ministarstvo unutarnjih poslova stizala su izvješća o napadima na izletnike iz Austrije, o prljanju državnih grbova i zastava, o izvikanju povika: *Dolje Koerber, Dolje Nijemci!* U ovakvoj atmosferi su se održali izbori

za Carevinsko vijeće i naknadni izbori za Dalmatinski sabor, koji su izborom zastupnika potvrdili i osnažili - u Beču neželjen - "novi politički kurs" koji se rađao u Dalmaciji.

Otvaranje zasjedanja Dalmatinskog sabora u četvrtak 6. listopada 1904. godine ponudilo je jedinstvenu prigodu za konačan epilog namjesničke drame. Pero Čingrija pročitao je najprije na hrvatskom, a zatim na talijanskom *Izjavu zastupnika* da oni neće sudjelovati u radu Sabora dok je Handel namjesnik. Još prije no što je Čingrija završio čitanje *Izjave* na talijanskom, Namjesnik je ustao te se uputio prema izlazu, pri čemu se "dignulo odjednom trideset ruku, da mu prstom pokažu vrata." Tako se Dalmacija oprostila od svog prvog civilnog namjesnika.

Prema Handelovoj verziji "namjesničke afere", nekoliko mladih koncipista u Namjesništvu uspostavilo je prisne odnose s urednikom *Narodnog lista*, te su objavljeni zlobni i izopačeni prikazi unutarnjih događaja na području političke uprave. Službenik za kojega je imao pouzdane dokaze da je "krtica", lagao mu je u lice, i to još pozivajući se na svoju časnu riječ. Iza afere stajali su osobni interesi savjetnika Višeg zemaljskog suda Miha Obuljena, povezanog s Biankinijem, koji se nastojao dodvoriti predsjedniku Višeg zemaljskog suda dr. von Gertscheru i osigurati mu funkciju dalmatinskog namjesnika.

Namjesničku je aferu Handel smatrao sretnim iznenađenim događajem, jer je dužnost namjesnika Dalmacije, u svakom pogledu toliko tegobnu, mogao zamijeniti dužnošću namjesnika u svojoj gornjoaustrijskoj domovini. Kao namjesnik u Gornjoj Austriji od 1905. do 1916. godine našao je bezuvjetno pouzdano, u stručnom smislu dobro obrazovano činovništvo, ali ga je nova dužnost još više uvjerila u pretjeranu centralizaciju državne uprave u kojoj ekstremiteti venu. Pod utjecajem brzog raspada vlada, političkih i nacionalnih nereda u Monarhiji, kod Handela je sazrijevala misao za temeljitom provedbom upravne reforme koja je nemoguća bez ustavne reforme i osobito revizije odnosa države prema tzv. autonomnoj upravi. Brze izmjene vlada i njihovih gotovo stalnih

kriznih situacija u Parlamentu otvarale su, po Handelu, i drugo državno zlo - nelegitimnu ingerenciju parlamentarnih čimbenika nad državnom upravom.

Dodijeljen na privremenu službu u Ministarstvo unutarnjih poslova 26. siječnja 1916. godine, preuzeo je vođenje Ministarstva za vrijeme bolovanja ministra unutarnjih poslova princa Hohenlohea od 27. kolovoza do 23. listopada 1916. godine. Posebno poglavlje u razmatranju Handelovih političkih svjetonazora i iz njih proizišlih rješenja zauzima analiza njegovih nacrti i prijedloga iz 1916. godine, u svojoj biti usmjerenih k "oktroiranim" rješenjima državno-pravnog preustroja Monarhije, dok se još vjerovalo da će doživjeti pobjednički svršetak rata na svim frontama.

Kao ministra unutrašnjih poslova u ratnom Clam-Martincevom kabinetu zapala ga je dužnost da u svojevrsnom kontinuitetu i dalje, osim tekućih resornih poslova, nastavlja raditi na prijedlozima za reguliranje jezičnog, češkog i galicijskog pitanja, što u detalje predstavlja u *Memoarima*. Smatrao je da bi bila velika nesreća kad bi Austrija izašla iz strahovite katastrofe svjetskog rata ne doživjevši unutarnju konsolidaciju, i kako nema nikakvih izgleda težiti za ostvarenjem takve konsolidacije normalnim ustavnim putem, zbog čega su ga lokalne novine prozvale za nedemokratsku sklonost "oktroiranim rješenjima". Tada, u siječnju 1916. godine, kad na molbu ministra princa Hohenlohea pristupa izradi prijedloga rješenja navedenih pitanja, situacija mu se činila osobito povoljna nakon ponovnog osvajanja najvećeg dijela Galicije i Kongresne Poljske, poraza Srbije i Crne Gore, pobjedonosne obrane od talijanskih napada kod Soče i u Tirolu, te snažne moralne depresije Čeha izazvane krizom ruske ratne sile. Procijenio je da je nastupio pravi trenutak da se sprovede novi ustroj temelja ustavnog života, i to državnim aktom nošenim iznimnim autoritetom starog monarha. Žalio se na okoštalošću političkog i administrativnog sustava navodeći da i danas u Beču pregovaraju o statusu Kongresne Poljske, tri godine nakon njena osvajanja, dok istovremeno suparnička Antanta privlači Poljake spremnim ustavnim i teritorijalnim

rješenjima. Kroz svoja rješenja navedenih pitanja, predstavljenih u ljetu 1916. godine, Handel nudi presjek činovničkog habitusa Monarhije, sustava ureda i imenovanja, službenika i činovnika koji ih nose. Komparativno dočarava situaciju u njenim zemljama, osobito Češkoj i Galiciji, i svjedoči o ratnoj Austriji koju sagledava iz perspektive savjetnika i konačno od 20. prosinca 1916. do 23. lipnja 1917. godine Ministra unutarnjih poslova.

Nakon što je 16. travnja 1917. donesena odluka o sazivanju Parlamenta, a da se prije toga putem oktroja nisu stvorili politički preduvjeti za njegov saziv, na parlamentarnom zasjedanju koje je započelo 30. svibnja 1917. godine uslijedila je demisija cijelog kabineta. Nakon podnesene ostavke, imenovan je doživotno u Gornji dom Carevinskog vijeća. Dana 20. listopada 1917. godine uslijedilo je njegovo ponovno imenovanje za namjesnika u Gornjoj Austriji. Nakon raspada Monarhije 1918. godine, bio je kratko zastupnik Kršćanskih socijalista u Gornjoaustrijskom pokrajinskom saboru, ali se ubrzo povukao iz javnog života. Preminuo je u Salzburgu, 6. lipnja 1928. godine.

Pojava Handelovih memoara pruža cjeloviti uvid u duhovno stanje funkcioniranja austrijskih političkih institucija za predratne i ratne ustavne krize, odnosno neposredno uoči pada Monarhije. U literarnom smislu, *Sjećanja* nude koegzistentno i popularno znanstveno štivo koje širu javnost privlači kako kapitalnim povijesnim informacijama tako i književnim stilom. U metodološkom pogledu donose osvježenje, jer kombiniraju analizu dosad nepoznatih znanstvenih činjenica s jezgrovitom sintezom dinamike povijesnih procesa dočaranih na osnovu dugotrajnog iskustva visoko pozicionirana službenika upućena u političke prilike. Priređivač, Marko Trogrlić, ukazao je na splitskoj promociji knjige, održanoj 11. prosinca 2007. godine, da svježina i dubina Handelovih pogleda, opisa političke situacije i procjena dalmatinskih političara pozivaju na pristup ostalim namjesnicima, osobito Rodiću, čija nas sačuvana ostavština, uključujući i dnevnik, poziva na sljedeći istraživački iskorak.

Josip Vrandečić